

پژشکرة آرخ اسلام

گفتگوهاى در باب

تارىخ شناسى و تارىخ نگارى

بى گرش

دکتر حسن حضرتى

دکتر عباس برومند اعلم

تهران، ۱۳۹۱

پژوهشکده تاریخ اسلام

گفتگوهای در باب تاریخ‌شناسی و تاریخ‌نگاری

به کوشش دکتر حسن حضرتی و دکتر عباس برومند اعلم

ویراستار: دکتر غلامرضا برهمند

ناشر: پژوهشکده تاریخ اسلام

مدیر نشر: خلیل قویدل

چاپ اول: ۱۳۹۱

شمارگان، ۱۵۰۰

چاپ و صفحات: چاپ تقویم

ردیف انتشار: ۱۸

۸۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشکده تاریخ اسلام محفوظ است

خیابان ولیعصر (عج)، خیابان شهید عباسپور، خیابان رستگاران، شهرور شرقی، شماره ۹

تلفن: ۳-۸۸۶۷۶۸۶۱ - ۸۸۶۷۶۸۶۰ - ۸۸۶۷۶۸۶۰ - ۸۸۶۷۶۸۶۰

web: www.pte.ac.ir

عنوان و نام پدیدآور:	گفتگوهای در باب تاریخ‌شناسی و تاریخ‌نگاری / به کوشش حسن حضرتی، عباس برومند اعلم
مشخصات نشر:	تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری:	۲۲۶ ص.
شابک:	978 - 600 - 92836 - 8 - 2
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
رده بندی کنگره:	DSR98 / ج ۱۳۹۱
رده بندی دیویی:	۹۵۵ / ۰۸۲۴۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی:	۲۹۱۲۵۹۷

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای بیانگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه‌ی اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه‌ی تاریخی با ابعاد و عناصری روشن و بدون ابهام است. اهمیت این پیشینه‌ی تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علوم، اخلاق، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده‌ی دانشگاه‌ها و دانشمندان غربی را نیز در راه تحقیق و مطالعه‌ی این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به‌رغم توجه ویژه‌ی پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به علت ناتوانی ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تحریف به منابع اصیل، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جامع، آغاز حرکتی اساسی و همه جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه‌ی تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آماده‌ی همکاری با همه‌ی کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این‌رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه‌ی ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجهه‌ی همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله‌ی آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست که ضرورت دارد کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مرکز، هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان‌شاءالله به زودی تعداد آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم‌سابقه‌ی پژوهشکده، تأسیس دانشنامه‌ی جغرافیای تاریخی جهان اسلام است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست یکی از استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی آن در پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام به وسیله‌ی پایگاه اینترنتی خود با همه‌ی پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه، علاوه بر انعکاس همه‌ی فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده‌ی فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و اشخاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع و همه‌جانبه، که انعکاس‌دهنده‌ی همه‌ی آثار موجود در زمینه‌ی تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد. علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه‌ی تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است و به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه‌ی تلاشگران در راه حق و حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهادی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام

فهرست مطالب

دیباچه	۹
--------------	---

فصل نخست. تاریخ‌شناسی

* گفتار نخست. مفاهیم بنیادین دانش تاریخ	۱۳
گفتگو با دکتر محمدعلی اکبری	
* گفتار دوم. معرفت‌شناسی و روش‌شناسی تاریخی	۵۱
گفتگو با دکتر حسین مفتخری	
* گفتار سوم. پارادایم تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری مدرن	۸۱
گفتگو با دکتر داریوش رحمانیان	
* گفتار چهارم. پست مدرنیسم و تاریخ‌نگاری	۹۳
گفتگو با دکتر حسینعلی نودری	

فصل دوم. تاریخ‌نگاری مسلمانان

* گفتار نخست. جایگاه تاریخ و علم تاریخ در نصوص اسلامی و تمدن مسلمانان	۱۴۵
گفتگو با دکتر صادق آینه‌وند	
* گفتار دوم. تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری مسلمانان در سده‌های نخست هجری	۱۵۹
گفتگو با دکتر علیمحمد ولوی	

* گفتار سوم. مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری در سرزمین‌های مغرب اسلامی ۱۸۳
گفتگو با آقای حجت‌الله جودکی و دکتر عبدالله ناصری طاهری

* گفتار چهارم. مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری هند اسلامی ۲۰۷
گفتگو با دکتر فتح‌الله مجتبیایی

نمایه ۲۲۱

www.ketab.ir

دیباچه

مجموعه‌ای که به پیشگاه خوانندگان فرزانه تقدیم می‌شود، مشتمل بر هشت مقاله در باب تاریخ‌نگاری است. در چندسال اخیر، اهل تاریخ در ایران توجه قابل ملاحظه‌ای به مباحث نظری دانش تاریخ نموده‌اند. اگرچه از این حیث در ابتدای راهیم، اما پیداست که این توجهات، چه تأثیرات تعیین‌کننده‌ای در پژوهش‌های تاریخی به جا گذاشته است. حال در دیارتمان‌های تاریخ، غلبه با رویکرد علمی و روش‌محور به دانش تاریخ است. عموم رساله‌های دانشگاهی که در رشته تاریخ نوشته می‌شود، اگر بر پایه اسلوب‌های روشی مطلوبی هم نگارش نیافته باشند، حداقل دغدغه روش و به کارگیری آن را با خود به یدک می‌کشند. معنای این اتفاق میمون آن است که حرکت به سمت تاریخ‌ورزی علمی و روشمند آغاز شده است. دروس نظری رشته تاریخ، دیگر در این دیارتمان‌ها مورد بی‌مهری قرار نمی‌گیرند. اگر هم چنین اراده‌ای وجود داشته باشد، اقبال گسترده دانشجویان چنین اجازه‌ای را نمی‌دهد.

با این حال هنوز باید تلاش زیادی به خرج داد تا دانش تاریخ از بحران‌های روشی و معرفتی که در کشور ما با آن روبروست، خارج شود. اگر تا دیروز کسی باور به وجود چنین بحران‌هایی در آموزش‌ها و پژوهش‌های تاریخی نداشت، حال دیگر کمتر کسی توان انکار آن را دارد. پذیرش این بحران‌ها، خود قدمی رو به جلوست تا به تعاقب آن، اندیشه‌های خروج از آن بحران‌ها به منصه ظهور برسد.

راقمان این سطور برای باورند که اهل تاریخ اینک عزم خود را جزم کرده‌اند تا علاوه بر

شرافت موضوعی و نفعی که دانش تاریخ همواره از آن برخوردار بوده است، شرافت روشی را نیز بدان بار کنند، تا بتوانند با سربلندی از علمیت آن دفاع نمایند. تاریخ را به مثابه یک علم دیدن، تاریخ‌ورزی را در مغرب زمین از یخ و بن دیگرگون نمود. چه کسی می‌تواند تاثیر شگرف کلام ولتر را که «تاریخ اشرف علوم است»، نادیده بگیرد؟ او زمانی این سخن را به زبان آورد که دانش تاریخ شانی برابر با قصه و حکایت داشت و از هیچ شرافت علمی برخوردار نبود. بنابراین لازم است ما نیز تاریخ را تاریخ‌شناسی بدانیم و بر علمیت آن، برای برخورداری از شرافت روشی تاکید کنیم.

به همین منظور، مجموعه گفتگوهای که در باب تاریخ‌شناسی و تاریخ‌نگاری به حضور خوانندگان فرزانه تقدیم می‌شود؛ گامی است هرچند کوچک، در مسیر تقویت و بالندگی ادبیات نظری تاریخ‌شناسی در کشور عزیزمان. بخش نخست این اثر، با عنوان تاریخ‌شناسی، مشتمل بر چهار اقتراح و گفتگو در باب مباحث بنیادین دانش تاریخ است. در گفتگوی نخست، سعی کردیم چند مفهوم بنیادین دانش تاریخ را تبیین کنیم. دکتر محمدعلی اکبری، دانشیار گروه تاریخ دانشگاه شهید بهشتی، با اشراف قابل ستایش خود، مفاهیم اساسی علم تاریخ را در پاسخ به پرسش‌های ما تشریح نمودند. مفاهیمی مانند: تاریخ، علم تاریخ، تاریخ‌نگاری، وقایع‌نگاری، تاریخ‌نظری و

گفتگوی دوم، به دنبال تبیین روش‌شناسی و معرفت‌شناسی تاریخی است. دو مفهوم اساسی در مباحث روشی دانش تاریخ که تبیین درست و دقیق آن‌ها می‌تواند بینش نظری تاریخ پژوهان را در مواجهه با مقولات تاریخی ارتقاء ببخشد. دکتر حسین مفتخری، دانشیار گروه تاریخ دانشگاه تربیت معلم، در پاسخ به پرسش‌های مطرح شده، به طور مکث پاسخ‌های عالمانه‌ای ارائه دادند که نشان از تاملات جدی ایشان در این حوزه دارد.

گفتگوهای سوم و چهارم اختصاص به تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری مدرن و پست‌مدرن دارد. نظر به این که در گفتگوهای بخش دوم، به صورت مبسوط مولفه‌های تاریخ‌نگاری سنتی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است، لازم بود برای تکمیل تحلیل پارادایم‌های موجود در حوزه تاریخ‌نگاری، به پارادایم مدرن و پست‌مدرن هم توجه شود. استادان گرانمایه دکتر داریوش رحمانیان، استادیار گروه تاریخ دانشگاه تهران و دکتر حسینعلی نوذری، استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد کرج، با تسلط و اشراف مثال زدنی خود، پاسخ‌های عالمانه و اندیشیده شده به پرسش‌های مکث ما ارائه کردند. بی‌گمان مباحث مطرح شده می‌تواند ایده‌های خوبی در

اختیار دانشجویان علاقمند برای پژوهش و مطالعه بیشتر در این حوزه قرار دهد. بخش دوم این مجموعه، به چهار گفتگو در باب تاریخ‌نگاری مسلمانان اختصاص دارد. دکتر آیین‌وند، استاد گروه تاریخ دانشگاه تربیت مدرس، در گفتگوی نخست به پرسش‌های ما درباره جایگاه علم تاریخ در نصوص اسلامی، به ویژه قرآن کریم، پاسخ داده‌اند. اشراف استاد به جدیدترین پژوهش‌ها در جهان عرب در باره علم تاریخ و جایگاه آن در قرآن کریم، گفتگوی ما را به سمت تبیین دیدگاه‌های جدیدی که در جهان عرب در باب تاریخ‌شناسی و تاریخ‌نگاری ارائه شده است، سوق داد. از این حیث، برای راقم این سطور، هم کلامی با دکتر آیین‌وند و آگاهی از نظرات اندیشمندان عرب در باره موضوع مورد نظر بسیار مفید و جذاب بود.

تاریخ‌نگاری قرن نخست هجری، موضوع گفتگوی دوم از بخش دوم است. بدون تردید دو سده نخست هجری از حیث بهتر شکل‌گیری تاریخ‌نگاری مسلمانان و سمت و سوی که نگرش تاریخی مسلمانان پیدا می‌کند، بسیار حائز اهمیت است. بنابراین در این گفتگو سعی بر این بود که رویکردهای نخستین که در نگرش و نگارش تاریخی مسلمانان تکنون یافته است، با بهره‌گیری از احاطه علمی سودنی، دکتر علیمحمد ولوی، دانشیار گروه تاریخ دانشگاه الزهراء، تبیین گردد.

تاریخ‌نگاری غرب سرزمین‌های اسلامی، موضوع گفتگوی سوم است که با حضور دو تن از پژوهشگران توانای این حوزه، دکتر حجت‌الله جودی، پژوهشگر تاریخ اسلام، و دکتر عبدالله ناصری طاهری، استادیار گروه تاریخ و تمدن دانشگاه الزهراء، بدان پرداخته‌ایم. تحولات مغرب اسلامی از حیث تاریخ‌نگاری به شدت متأثر از آثار و اندیشه‌های ابن‌خلدون است، طبعی بود گفتگوی ما هم سمت و سوی خلدونی پیدا کند. اشراف این دو عزیز به متون تاریخ‌نگارانه حوزه غرب اسلامی و همین‌طور تحقیقات جدیدی که در له و یا علیه شخصیت و آراء ابن‌خلدون در جهان عرب نگارش یافته است، این گفتگو را پربار و جذاب نمود.

و بالاخره گفتگوی پایانی این مجموعه به دیدگاه‌های عالمانه دانشمند فرزانه دکتر فتح‌الله مجتبابی، استاد گروه فلسفه دانشگاه تهران، درباره تاریخ‌نگاری هند اسلامی اختصاص دارد. بدون تردید دکتر مجتبابی از هندشناسان برجسته کشور ما به‌شمار می‌روند. اشراف ایشان به تاریخ و ادبیات هند، در این گفتگو نیز کاملاً مشهود است. ویژگی‌های تاریخ‌نگاری هند اسلامی، تأثیرات تاریخ‌نگاری پیشااسلامی هندی در تاریخ‌نگاری هند اسلامی و شکل‌گیری نحله‌های ناسیونالیستی در تاریخ‌نگاری هند معاصر، از مهم‌ترین پرسش‌های ما از دکتر مجتبابی

- بود که پاسخ‌های عالمانه ایشان را به دنبال داشت.
- در پایان لازم می‌دانیم از همه عزیزانی که به انحاء مختلف ما را در تهیه این مجموعه یاری نمودند، تشکر و قدردانی کنیم:
- استادان ارجمند و عالیقدری که دعوت ما را برای انجام گفتگو پذیرفتند.
 - ریاست محترم پژوهشکده تاریخ اسلام، که زمینه انجام تلاش‌های علمی از این دست را در پژوهشکده متبوع فراهم نمودند.
 - آقای خلیل قویدل و همکاران محترم‌شان، که هماهنگی‌های لازم را برای انجام گفتگوها فراهم نمودند.
 - دانشجویان محترم، خانم‌ها نفیسه شکور و الناز آتش‌لو، که در پیاده نمودن نوارهای گفتگوها، حروفچینی، مقابله و ویرایش اولیه متن ما را یاری نمودند.

و من الله التوفیق

دکتر حسن حضرتی (استادیار گروه تاریخ دانشگاه تهران)

تهران، اسفند ۱۳۹۱